

بررسی وضعیت نمایه سازی مواد مکتوب غیرکتابی در پژوهشگاه‌های شهر تهران

ناهید بنی اقبال

عضو هیأت علمی دانشگاه

طاهره رضایی

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع رسانی

چکیده

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۳/۷/۵)

پژوهش حاضر به بررسی وضعیت نمایه سازی مواد مکتوب غیرکتابی در پژوهشگاه‌های شهر تهران پرداخته است. روش پژوهش پیمایشی است و اطلاعات مورد نظر از طریق پرسشنامه، مشاهده و مصاحبه گردآوری شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از مجموع ۱۱ پژوهشگاه مورد بررسی، ۵ پژوهشگاه برای سازماندهی منابع مکتوب غیرکتابی خود از روش نمایه سازی، یک پژوهشگاه از طریق فهرست نویسی (با استفاده از ورود اطلاعات کتابشناختی مدرک به رایانه)، یک پژوهشگاه از طریق ورود اطلاعات تمام متن مدرک در قالب PDF و یک پژوهشگاه نیز از طریق نمایه‌های موجود در پایگاه‌های اطلاع رسانی استفاده می‌کنند. سایر کتابخانه‌ها هیچ‌گونه اقدامی برای سازماندهی منابع خود انجام نداده‌اند. در حال حاضر تنها ۱۰ درصد مدارک مکتوب غیرکتابی در پژوهشگاه‌ها نمایه‌سازی شده‌اند و برای ۹۰ درصد بقیه اقدامی صورت نگرفته است. نارسایی‌های موجود بیشتر زائیده کمبود نیروی انسانی متخصص، کمبود اصطلاحنامه‌های تخصصی، نداشتن سیاست و خط مشی مدون منطبق با نیازهای فعلی و قابل گسترش همگام با نیازهای آتی، و نیز عدم توجه مسئولان به مر نمایه سازی است. کلید واژه‌ها: نمایه سازی. پژوهشگاه‌ها. مواد مکتوب غیرکتابی. تهران

مقدمه

امروزه از کتاب به عنوان تنها رسانه ثبت انتقال اطلاعات نمی توان نام برد. توسعه فعالیت های علمی و پژوهشی موجب پیدایش انواع دیگری از منابع شدند. پایان نامه ها، شرح و خلاصه سخنرانی ها و مقاله های گردهمایی ها، گزارش های پژوهش ها، و نظایر آن شده است.

این منابع که از آنها به عنوان مواد مکتوب غیرکتابی نام می برند چه از نظر محتوای اطلاعاتی و چه از جهت سهولت انتقال و قابلیت دسترسی، اهمیت بسیار زیادی دارند. این قبیل مدارک نقش مهمی در پژوهش های علمی دارند و معمولاً دستاوردهای جوامع پژوهشگر پیش از آنکه به شکل کتاب در اختیار علاقه مندان قرار گیرد در نسخه هایی معدود یا به صورت مقاله در مجلات معتبر علمی منتشر می گردد.

اطلاع از وجود این مدارک و امکان دستیابی به محتوای اطلاعاتی آنها نه تنها مسیر فعالیت های پژوهشی مشابه را در آینده هموار می سازد، بلکه با از بین بردن احتمال دوباره کاری در این زمینه، صرفه جویی های فراوانی را موجب می شود.

نمایه سازی یکی از رهیافت های سازماندهی مواد در علم کتابداری و اطلاع رسانی است که از دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ روش های آن تکامل یافته است. با حضور رایانه، روش های نمایه سازی دچار تحول گردید و در حال حاضر نمایه سازی هم از طریق رایانه و نرم افزارهای توسعه یافته انجام می شود.

اگرچه استفاده از نظام های جدید اطلاع رسانی و تجهیزات و امکانات ارتباطی جدید همچون بهره گیری از نظام های ماهواره ای و شبکه های اینترنت و اینترنت این موفقیت را برای بشر به وجود آورد که با سرعت زیاد از حجم عظیم و شگفت آور اطلاعات بهره جویی کند، مشکل تجزیه و تحلیل و پردازش اطلاعات به قوت خود همچنان باقی است و به نظر می آید که در پاره ای موارد بیشتر شده است. نمایه سازی به عنوان یکی از رهیافت های سازماندهی منابع و عمدتاً نشریات تخصصی و مقالات در قرن بیستم تحولات بسیار یافته و همچنان به روش های سهل تر و کوتاه تر می اندیشد.

بیان مسئله

امروزه، کتابخانه‌ها یا مجموعه‌ای از مدارک رو به رو هستند که نیاز به سازماندهی دارند. فنون مختلف سازماندهی فعالیت‌هایی است که دستیابی به این مدارک و اطلاعات را فراهم می‌کند. یکی از راه‌های سازماندهی چنین مدارکی، نمایه سازی است. لیکن کندی جریان نمایه سازی این مدارک و اطلاعات در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع رسانی موجب شده است که استفاده کننده با تأخیر فراوان به مدارک و اطلاع مورد نظر خود دسترسی پیدا کند. کتابخانه‌های پژوهشگاه‌ها نیز از این نابسامانی‌ها برکنار نبوده است. با توجه به اهمیت روزافزون مواد مکتوب غیرکتابی در این کتابخانه‌ها و به دلیل این نابسامانی‌ها که مغلایر با اهداف کتابخانه‌های پژوهشگاه‌هاست، انجام پژوهشی به منظور بررسی وضعیت نمایه سازی مواد مکتوب غیرکتابی کتابخانه‌های پژوهشگاه‌ها ضروری به نظر رسید تا ضمن بررسی وضعیت سازماندهی مجموعه مدارک، روش یا روش‌های نمایه سازی در این کتابخانه‌ها معرفی و توصیف شود و در نهایت پیشنهاداتی براساس یافته‌های پژوهش در جهت بهبود وضعیت نمایه سازی موجود ارائه گردد تا شاید کمکی برای تصمیم‌گیری‌های مؤثر در آینده باشد.

هدف و فایده پژوهش

هدف پژوهش. هدف اصلی این تحقیق شناسایی وضعیت نمایه سازی مواد مکتوب غیرکتابی، به عنوان یکی از روش‌های سازماندهی، در کتابخانه‌های پژوهشگاه‌های شهر تهران است. در این تحقیق، چگونگی موارد زیر مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱. نظام‌های نمایه سازی
  ۲. زبان‌های مورد استفاده در نمایه سازی
  ۳. ابزارهای نمایه سازی (شامل اصطلاحنامه‌ها و نرم‌افزارها)
  ۴. به کارگیری نیروی متخصص در امر نمایه سازی
- فایده پژوهش. شناسایی وضعیت نمایه سازی مواد مکتوب غیرکتابی در پژوهشگاه‌های مورد تحقیق می‌تواند در موارد زیر راهگشا باشد:

۱. کمک به تدوین سیاستی در جهت بهبود وضعیت نمایه سازی در این مراکز و مراکز

مشابه

۲. یافتن راهکارهایی برگرفته از یافته‌های تحقیق به منظور بهبود عملکرد بخش سازماندهی مواد به خصوص نمایه سازی در این مراکز

تعریف اصطلاحات

۱. پژوهشگاه. واحدی پژوهشی که حداقل دارای سه پژوهشکده باشد و براساس مفاد مندرج در تعاریف و ضوابط تأسیس واحدهای پژوهشی مصوب جلسه شماره ۱۴۸ مورخ ۱۳۶۹/۱/۲۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی و دستورالعمل اجرایی مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری در بند ۴ آیین نامه و شرایط مندرج در بندهای ۸-۱ و ۹-۱ را دارا باشد و از نقطه نظر فعالیت‌های پژوهشی دارای توانمندی‌هایی لازم بوده و به پیشنهاد معاونت پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری و تصویب شورای گسترش ایجاد شده باشد.

۲. مواد مکتوب غیر کتابی. مدارکی شامل نشریات، اسناد و گزارش‌ها، پایان‌نامه‌ها، مقالات، روزنامه‌ها، کاتالوگ‌ها، نقشه‌ها، بریده‌های جراید و همه مدارک کاغذی به جز کتاب است.

پرسش‌های اساسی

۱. در چه تعداد پژوهشگاه‌های موجود در شهر تهران نمایه‌سازی صورت می‌گیرد؟
۲. عمدتاً چه نوع موادی نمایه‌سازی استفاده می‌شود؟
۳. از چه ابزارهایی برای نمایه‌سازی استفاده می‌کنند؟
۴. آیا نظام نمایه‌سازی ماشینی است یا دستی؟
۵. بهره‌گیری از افراد متخصص برای نمایه‌سازی چگونه است؟
۶. آیا برای نمایه‌سازی بودجه مستقلی در کتابخانه‌ها در نظر گرفته می‌شود؟
۷. تا چه مقدار از خدمات رایانه‌ای برای نمایه‌سازی استفاده می‌شود؟

روش پژوهش

با توجه به اینکه در این تحقیق کلیه پژوهشگاه‌های شهر تهران به عنوان جامعه مورد مطالعه بررسی می‌شوند و اطلاعات مربوط به این مراکز در منابع موجود نیست و نیاز به مراجعه مستقیم به این مراکز دارد، بدین جهت از روش مراجعه مستقیم و پیمایش استفاده شده است. جامعه مورد مطالعه شامل کلیه پژوهشگاه‌هایی است که دارای موافقت قطعی در سطح تأسیس پژوهشگاه از سوی شورای گسترش وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری بوده و در شهر تهران مستقر بوده و دارای منابع اطلاعاتی مکتوب غیرکتابی هستند جامعه این پژوهش به شمار می‌روند. تعداد پژوهشگاه‌های دارای موافقت قطعی براساس فهرست موجود در شورای گسترش وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری، ۱۳ پژوهشگاه است. از این میان، به دلیل اینکه پژوهشگاه علوم و فن‌آوری دفاعی به دانشگاه مالک اشتر تغییر ماهیت داده است و پژوهشگاه علوم و فنون هسته‌ای، وابسته به سازمان انرژی اتمی، به دلیل مسائل امنیتی امکان بررسی را نیافت، از جامعه مورد مطالعه حذف گردید.

الف. مطالعات پیشین

با بررسی مقالات و پایان‌نامه‌ها از طریق فهرست‌های موجود، پایگاه‌های اینترنتی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، و همچنین کتابخانه‌ها چند پیشینه که تا حدودی با موضوع تحقیق حاضر منطبق بود بازیابی شد که در اینجا به آنها اشاره می‌گردد. با توجه به اهمیتی که شبکه‌های جهانی در امر اطلاع‌رسانی پیدا کرده‌اند، بیشتر مباحث در زمینه نمایه سازی به امر نمایه سازی پایگاه‌های اینترنتی و اطلاع‌رسانی پرداخته و توجه خود را به اهمیت و ویژگی‌های نمایه سازی شبکه‌های اطلاع‌رسانی معطوف کرده‌اند.

آذرنگ (۱۳۵۴) در تحقیق خود با عنوان «شیوه‌های نمایه‌سازی و انطباق آن با ساختمان زبان فارسی» به بررسی ویژگی‌های ساختمان زبان فارسی و شناسایی زبان نمایه سازی پرداخت.

بابایی (۱۳۷۴) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی ساختار و وضعیت ذخیره و

بازیابی اطلاعات: پایگاه‌های اطلاعاتی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران و سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران» سوابق و مقدماتی که منجر به ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی در مراکز فوق‌گردد را مورد بررسی قرار داد. محورهای مورد بحث عبارتند از: تعداد رکورد و پیش‌ش زمانی اطلاعات پایگاه‌ها، منابع و شیوه جمع‌آوری اطلاعات، گردی شکار اطلاعات و مدارک، چگونگی آماده‌سازی مدارک و نمایه‌سازی آنها در هریک از پایگاه‌ها، اطلاعاتی.

قریب (۱۳۷۷): در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی وضعیت نمایه‌سازی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مستقر در شهر تهران» با استفاده از روش پیمایشی، وضعیت نمایه‌سازی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی شهر تهران را مورد بررسی قرار داد. هدف از این تحقیق بررسی وضعیت نمایه‌سازی (شیوه و زمان نمایه‌سازی، تخصص نیروی انسانی، بودجه تخصیص یافته برای بخش نمایه‌سازی و استفاده از رایانه در بخش نمایه‌سازی) در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی شهر تهران ذکر شد.

سلکی (۱۳۸۰): در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی تأثیر شیوه‌های نمایه‌سازی بر قابلیت بازیابی منابع مشخص در سه نرم‌افزار کتابخانه‌ای فارسی» با تبیین نیاز به بررسی جدی در زمینه نمایه‌سازی فیلدها و تأثیر آن بر قابلیت بازیابی اطلاعات، از منابع موجود را مسئله پیش روی تحقیق خود ارائه کرده است. هدف این تحقیق عبارت است از: الف) ارزیابی شیوه‌های مختلف نمایه‌سازی در سه نرم‌افزار فارسی در زمینه قابلیت بازیابی اطلاعات و ب) فراهم‌آوری بستر مناسب برای ارزیابی نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای دیگر با توجه به یافته‌های تحقیق.

معمار طلوعی (۱۳۷۱): در تحقیق خود با عنوان «نحوه نمایه‌سازی پایان‌نامه‌ها در مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران» به این نتیجه رسیده است که استفاده از یک منبع خاص اصطلاح‌نامه‌ای در نمایه‌سازی به سبب تنوع موضوعی مدارک، مشکلاتی را در پی دارد.

میرجلیلی (۱۳۸۱): در تحقیق خود با عنوان «چگونگی نمایه‌سازی در پایگاه‌های اطلاعاتی مراکز اطلاع‌رسانی تهران» با استفاده از روش پیمایشی و با هدف بررسی

چگونگی سیاست گذاری و به کارگیری زبان نمایه سازی در ۳۲ پایگاه اطلاعاتی طراحی شده توسط ۱۳ مرکز اطلاع رسانی شهر تهران پرداخت.

ب. خارج از ایران

ابرامسی (۱۹۷۰) در تحقیق خود با عنوان «نمایه سازی کلید واژه‌ای، سرعنوان موضوعی و نمایه سازی زنجیره‌ای: قاعده مند کردن قوانین برای تجزیه و تحلیل موضوعی در فارسی» با هدف اصلی برای قاعده مند سازی نمایه سازی فارسی سه نظام نمایه سازی را به طور وسیع مورد بررسی قرار داد.

لاندری (۱۹۷۱) در تحقیق خود با عنوان «تثوری نمایه سازی به عنوان مدلی برای ذخیره و بازیابی اطلاعات» نقاط ضعف در بازیابی اطلاعات را کوتاهی در تعیین کلید واژه صحیح می‌داند.

جانسون (۱۹۷۲) در تحقیق خود با عنوان «گرایش‌های عمده در تجربیات نمایه سازی خودکار» به توصیف روش‌های انتخابی برای نمایه سازی ماشینی که براساس اصول نظری گوناگون استوار است پرداخت.

راولی (۱۹۹۴) در تحقیق خود با عنوان «بازنگری بررسی زبان‌های طبیعی و کنترل شده در نمایه سازی: نگاهی به تحقیق و تجربه بازیابی اطلاعات» به بازنگری و بررسی مربوط به زبان‌های کنترل شده و طبیعی نمایه سازی در پایگاه‌های اطلاعاتی و کاتالوگ‌های ذخیره شده بر روی لوح فشرده می‌پردازد.

باقری (۲۰۰۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی در ایران» به تاریخچه و تحول نمایه سازی و چکیده نویسی در ایران و جزئیات ایجاد اصطلاحنامه‌های فارسی پرداخت. در فصلی به معرفی مراکز اسناد ایران و مراکزی که خدمات چکیده نویسی و نمایه سازی ارائه می‌دهند پرداخته است. همچنین نمایه‌ها و چکیده‌هایی که در ایران فراهم شده است معرفی شده‌اند.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

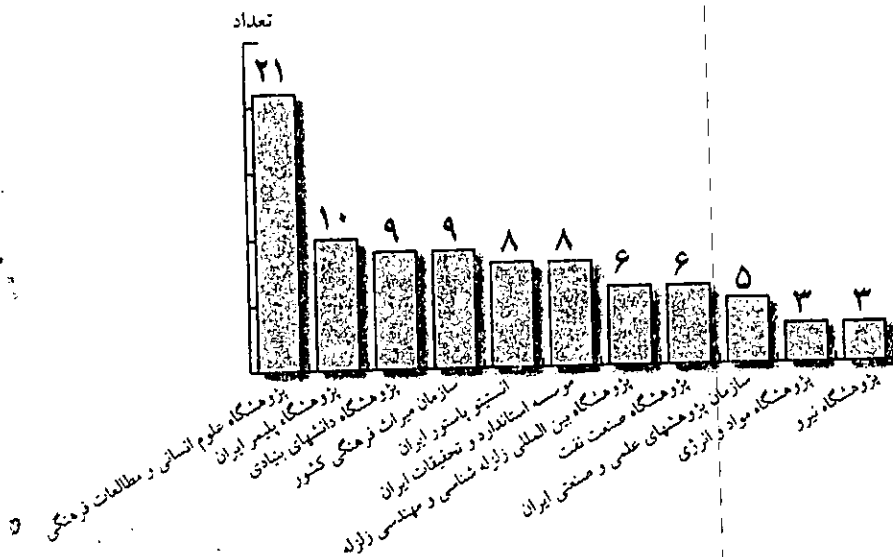
اطلاعات به دست آمده در مورد بررسی وضعیت نمایه‌سازی کتابخانه‌های پژوهشگاه‌های شهر تهران در جداول مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در مورد تعداد نیروی انسانی شاغل در کتابخانه‌های مورد بررسی می‌توان گفت بیشتر افراد شاغل دارای تحصیلات دانشگاهی هستند. آمار وجود ۶۷ درصد افراد تحصیلکرده در مقابل ۳۳ درصد کارمند در سطح دیپلم را نشان می‌دهد. از این میان ۴۶ درصد کتابدار، ۱۱ درصد دارای تخصص متناسب با مجموعه ۴۳ درصد افراد تحصیلکرده در سایر رشته‌ها هستند (جدول ۱). استفاده از کارشناسان و متخصصان متناسب با مجموعه می‌تواند در امر اطلاع‌رسانی در این کتابخانه‌ها مؤثر باشد. وجود این افراد در کنار کتابداران نشان دهنده آن است که در این مراکز به دلیل تخصصی بودن و بالا بودن حجم مدارک، نیروی کتابدار به تنهایی پاسخگوی نیاز کتابخانه نبوده و به همین دلیل از نیروی متخصص (به سبب تسلط به موضوع) در امر واژه‌گزینی و نمایه‌سازی کمک گرفته شده است.

جدول ۱. وضعیت نیروی انسانی شاغل در کتابخانه و میزان تحصیلات آنها

جمع کل تعداد نیروی انسانی	کتابداری		متخصص موضوعی		سایر رشته‌ها	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۳۳۰	-	-	-	-	۲۹	۷۶
۹	۱۰	-	-	-	۴	۱۱
۴۰	۶۵	۸	۸۰	۳	۸	۲۶
۱۴	۲۲/۵	۱	۱۰	۲	۵	۹
۱	۲/۵	۱	۱۰	-	-	۱
۱۰۰	۱۰۰	۱۰	۱۰۰	۳۸	۱۰۰	۴۰

براساس یافته‌های پژوهش بیشترین نیروی انسانی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی متمرکز است. کمترین نیروی انسانی در پژوهشگاه‌های نیرو و مواد و انرژی فعالیت دارند (نمودار ۱).

نمودار ۱. وضعیت توزیع نیروی انسانی در هریک از کتابخانه‌ها

بنابر اطلاعات به دست آمده در خصوص تعداد کارمندان شاغل در بخش نمایه سازی، از میان کل افراد شاغل در کتابخانه‌های مورد بررسی تنها ۱۳ نفر (۱۵ درصد) در بخش نمایه سازی فعالیت می‌کنند. بیشترین افراد (۷۷ درصد) دارای تحصیلات در رشته کتابداری و اطلاع رسانی هستند و بقیه دارای تحصیلات در سایر رشته‌ها می‌باشند. بیشتر افراد تحصیل کرده نیز دارای مدرک لیسانس هستند. بنابر آمار موجود تمرکز نیروی انسانی در بخش نمایه سازی کتابخانه سازمان میراث

فرهنگی بیشتر از سایر کتابخانه‌هاست و این امر نشان دهنده اهمیت بخش نمایه سازی در این کتابخانه و عدم توجه به نمایه سازی در سایر مراکز است. با بررسی دلایل عدم استفاده از نمایه سازی در کتابخانه‌های مورد بررسی، عمده‌ترین دلیل، کمبود نیروی انسانی متخصص ذکر گردیده است. در حالی که براساس آمار موجود در برخی کتابخانه‌ها از جمله پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی از نظر نیروی انسانی مشکلی وجود ندارد. در این پژوهشگاه، با وجود ۲۰ نفر نیروی انسانی شاغل در کتابخانه، فاقد بخش نمایه سازی است و بیشتر افراد در بخش فهرستنویسی فعالیت می‌کنند.

با توجه به مطالب فوق، نیروی انسانی به تنهایی نمی‌تواند مشکل نمایه سازی در این کتابخانه‌ها باشد، بلکه، عدم توزیع مناسب نیروی انسانی در بخش‌های مختلف کتابخانه باعث به وجود آمدن وضعیت فعلی شده است.

تقسیم بندی کتابخانه‌ها از حیث بزرگی و کوچکی مجموعه و جذب نیروی انسانی متخصص موضوعی و کتابدار تناسب معقولی وجود ندارد. از آنجایی که بخش نمایه سازی به عنوان بخشی دغام شده در کتابخانه‌هاست و از طرف دیگر خط مشی کتابخانه بر استفاده از نیروی انسانی متخصص کتابداری استوار است، عدم تناسب نیروی انسانی در مجموعه‌های بزرگ نسبت به مجموعه‌های کوچک نشان از بی‌توجهی مسئولان در امر انتهاب نیروی انسانی دارد و حال آنکه اولویت بخشیدن به گزینش کتابدار برای کتابخانه‌ها حائز اهمیت است.

در خصوص شیوه‌های نمایه سازی و سازماندهی منابع مکتوب غیرکتابی، آمار نشان می‌دهد که فقط ۵ کتابخانه (۴۵ درصد) از روش نمایه سازی به عنوان یکی از فنون سازماندهی منابع غیرکتابی استفاده می‌کنند. در سایر کتابخانه‌ها از روش‌های ابتکاری، فهرستنویسی و ورود اطلاعات کتابشناختی مدارک و همچنین از نمایه‌های موجود در پایگاه‌های اینترنتی استفاده می‌کنند (جدول ۲). دلیل این امر می‌تواند کمبود نیروی انسانی متخصص و اصلاح‌نامه‌های تخصصی باشد. انجام چنین کاری باعث دوباره کاری و ناهماهنگی در این نمایه سازی می‌گردد.

بررسی در خصوص وضعیت نمایه سازی مواد مکتوب غیرکتابی در کتابخانه‌های مورد بررسی حاکی از آن است که از میان انواع این‌گونه مواد، در حال حاضر، مجله، گزارش، پایان‌نامه، کاتالوگ، استاندارد، مقاله، پروانه ثبت اختراع، و سند به زبان انگلیسی و فارسی منابعی هستند که در این کتابخانه‌ها موجود است. سایر منابع از جمله رزنامه، نقشه و... در مجموعه کتابخانه‌ها نگهداری نمی‌شوند. آمار همچنین حاکی است که استانداردها بالاترین حجم را در کتابخانه‌ها دارا هستند.

جدول ۲. وضعیت سازماندهی مواد مکتوب غیرکتابی در پژوهشگاه‌ها

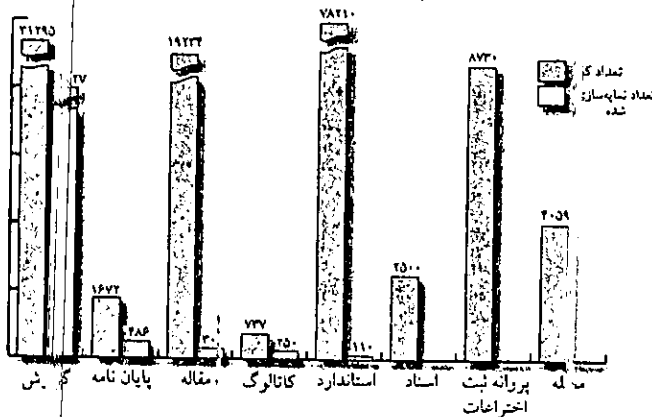
روشهای سازماندهی منابع مکتوب غیرکتابی							نام پژوهشگاه
نمایه‌سازی	فهرست‌نویسی	دستیابی از طریق پایگاه اینترنتی	ورود اطلاعات به صورت تمام متن (PDF)	اینگاری	هیچگونه سازماندهی صورت نمی‌گیرد	جمع کل	
-	-	-	x	-	-	۱	انستیتو پاستور ایران
-	-	x	-	-	-	۱	پژوهشگاه دانشهای بنیادی
-	-	-	-	-	-	۱	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
-	-	-	-	-	x	۱	سازمان پژوهشهای علمی و صنعتی ایران
-	-	-	-	x	-	۱	پژوهشگاه مواد و انرژی
x	-	-	-	-	-	۱	پژوهشگاه بین‌المللی زلزله‌شناسی و مهندسی زلزله
x	-	-	-	-	-	۱	پژوهشگاه صنعت نفت
x	-	-	-	-	-	۱	پژوهشگاه پلیمر ایران
x	-	-	-	-	-	۱۰	پژوهشگاه نیرو
x	-	-	-	-	-	۱	سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)
-	-	-	-	-	-	۱	مؤسسه تحقیقات و استاندارد ایران
۵	۱	۱	۱	۱	۲	۱۱	جمع
۴۵	۹	۹	۹	۹	۱۹	۱۰۰	درصد

با توجه به رسالت پژوهشگاه‌های مورد بررسی، مدارک موجود در این کتابخانه‌ها نیز متفاوت است. از این میان استفاده از مجله در همه کتابخانه‌ها مشترک است. سایر مدارک بسته به نیاز کتابخانه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

طبق آمار موجود بیشترین حجم مدارک غیرکتابی در مؤسسه تحقیقات و استاندارد ایران با ۷۵۷۵۳ مدرک غیرکتابی متمرکز است و کمترین حجم مدارک غیرکتابی مربوط

انستیتو پاستور ایران با ۹۰۰ مدرک است.

طبق آمار موجود اولویت در نمایه سازی به ترتیب به مدارک زیر داده شده است:
 (۱) گزارش با ۱۳/۱۲۷ مورد نمایه سازی شده (۴۲ درصد) از میان ۳۱/۲۹۵ گزارش
 موجود، (۲) کاتالوگ با ۲۵۰ مورد نمایه سازی شده (۳۴ درصد) از میان ۷۳۷ کاتالوگ
 موجود، (۳) پایان نامه با ۴۸۶ مورد نمایه سازی شده (۱۹ درصد) از میان ۲۵۷۲ پایان نامه
 موجود، (۴) مقاله با ۳۰۰۱ مورد نمایه سازی شده (۴ درصد) از میان ۱۹/۲۴۳ مقاله
 موجود، (۵) استاندارد با ۱۱۰ مورد نمایه سازی شده (۱ درصد) از میان ۷۸/۲۱۰
 استاندارد موجود. در خصوص سایر مدارک غیر کتابی موجود از جمله پروانه ثبت
 اختراع، اسناد و مقالات موجود در مجلات هیچ گونه اقدامی صورت نگرفته است. هر
 کتابخانه ای با توجه به اهمیت هر یک از مدارک اولویت بندی خاص خود را دارد (نمودار
 ۲).

نمودار ۲. وضعیت نمایه سازی مواد مکتوب غیر کتابی نسبت به مدارک موجود

بر اساس اطلاعات موجود در نمودار ۳، پژوهشگاه های بین المللی زلزله شناسی و مهندسی زلزله، پژوهشگاه نیرو، صنعت نفت، سازمان میراث فرهنگی کشور،

پژوهشگاه پلیمر ایران اقداماتی را در خصوص نمایه سازی مدارک مکتوب غیرکتابی خود انجام دادند ولی سایر پژوهشگاه‌ها اقدامی برای نمایه سازی انجام ندادند (نمودار ۳).

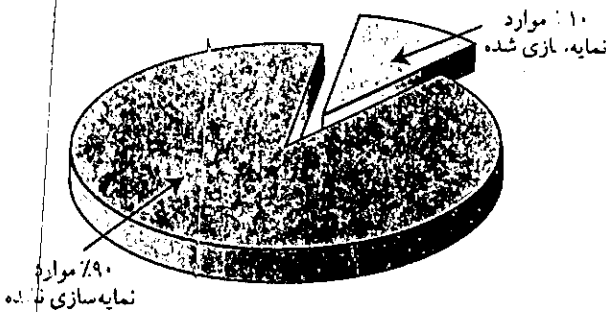

نمودار ۳. وضعیت نمایه سازی مواد مکتوب غیرکتابی در پژوهشگاه‌ها

به‌طور کلی، از میان ۱۴۰۵۳۹ مدرک غیرکتابی موجود در کتابخانه‌های تحت بررسی تنها ۱۴۲۷۳ مدرک نمایه سازی شده که این تعداد ۱۰ درصد کل منابع موجود را در برمی‌گیرد. در حال حاضر، برای نمایه‌سازی سایر مدارک اقدامی صورت نگرفته است (نمودار ۴).

یافته‌های مربوط به کاربرد رایانه در بخش نمایه‌سازی نشان می‌دهد که به‌غیر از ۶ کتابخانه‌ای که فاقد بخش نمایه‌سازی هستند، در سایر کتابخانه‌ها که برای سازماندهی

منابع خود از روش نمایه سازی استفاده می کنند از رایانه؛ برای ذخیره و بازیابی اطلاعات بهره می گیرند. این امر نشان دهنده آن است که مقدمات کار - که رایانه یکی از آنهاست در این کتابخانه ها فراهم است.

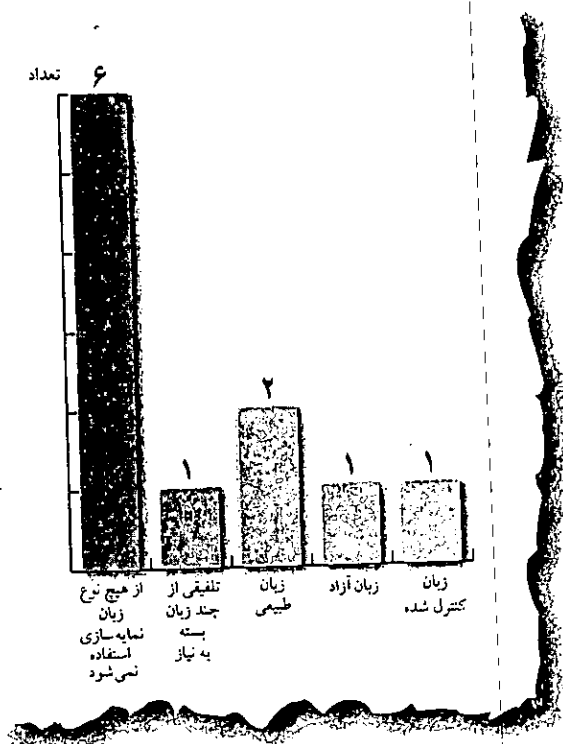
نمودار ۱. وضعیت مواد مکتوب غیرکتابی نمایه سازی شده نسبت به کل مدارک موجود

بررسی نرم افزارهای مورد استفاده نشان می دهد که در حال حاضر در همه کتابخانه ها، به جز یک کتابخانه، از همان نرم افزارهای کتابخانه ای موجود استفاده می شود. در حال حاضر، فقط سازمان میراث فرهنگی کشور نرم افزار تخصصی به نام نقش جهان برای ذخیره و بازیابی اطلاعات طراحی کرده است. سایر کتابخانه ها قدیم نرم افزار تخصصی هستند، در حالی که نرم افزارهای تخصصی فراوانی در کشورهای دیگر طراحی شده و مورد استفاده قرار می گیرد.

با بررسی در خصوص میزان اختصاص بودجه مستقل به بخش نمایه سازی مشخص شد که همه کتابخانه های مورد مطالعه بودجه اختصاصی برای بخش نمایه سازی در اختیار ندارند. در پاره ای موارد نیز عدم اطلاع کتابداران و مسئولان مراکز در این خصوص مشهود است که شاید دلیل آن تابع بودن کتابخانه سازمان مادر باشد. با توجه به وابسته بودن کتابخانه به سازمان مادر، تصمیم گیری در خصوص بودجه نیز به مسئولان بالا محسوب

شده است. همین امر مشکلاتی را در امر جذب نیروی انسانی و تهیه ابزارها و امکانات مورد نیاز به وجود آورده است.

اطلاعات به دست آمده در خصوص زبان‌های مورد استفاده برای نمایه سازی نشان می‌دهد که تفوق خاصی در استفاده از نوع خاصی از زبان در نمایه سازی وجود ندارد (نمودار ۵). کمبود نیروی انسانی و نبود اصطلاحنامه‌های تخصصی باعث شده است که کتابخانه‌ها تمایل به استفاده از زبان طبیعی و آزاد داشته باشند و کمتر از زبان کنترل شده استفاده کنند. از طرف دیگر، در برخی کتابخانه‌ها با توجه به نیروی انسانی و امکانات موجود و نوع مدرک در دست نمایه سازی، از یکی از زبان‌ها یا تلفیقی از چند زبان، بسته به نیاز کتابخانه، استفاده می‌کنند. انجام این کار می‌تواند مشکلاتی را در امر بازیابی اطلاعات به وجود آورد.

نمودار ۵. وضعیت کاربرد زبان‌های نمایه سازی

با وجود اینکه ۵ کتابخانه (۴۵ درصد) از میان ۱۱ کتابخانه از نمونه سازی برای سازماندهی مجموعه خود استفاده می‌کنند، تنها یک کتابخانه (۹ درصد) دارای دستورالعمل مدونی بر زمینه نمایه سازی است و سایر کتابخانه‌ها فاقد خط‌بشی هستند. این عمل سبب می‌شود که نمایه سازی بنا به سلیقه افراد انجام گیرد و با تمریض افراد و جایگزینی نیروهای جدید، شیوه‌های نمایه سازی و سیاست‌های آن نیز تغییر یابد و این امر امکان دوبراره کاری و ناهماهنگی را در نمایه سازی به وجود خواهد آورد. در خصوص میزان استفاده از کاربرگه‌های استاندارد نمایه سازی نیز مشخص شده که همه ۵ کتابخانه‌ای که از روش نمایه سازی استفاده نمی‌کنند از کاربرگه استاندارد استفاده می‌کنند. استفاده از کاربرگه‌های استاندارد کار را برای ورود اطلاعات در پایانه آسان می‌کند و امکان خطا در ورود اطلاعات را پایین می‌آورد. آمار نشان می‌دهد که در استفاده از کاربرگه‌های استاندارد میان همه کتابخانه‌ها وجه اشتراک وجود دارد.

بنابر اطلاعات به دست آمده در خصوص نحوه همکاری کارشناسان و متخصصان در نمایه سازی، مشخص شده است که در ۷ کتابخانه (۶۴ درصد) نمایه سازی تنها توسط کتابدار انجام می‌گیرد و فقط در صورت نیاز از همکاری متخصصان استفاده می‌شود. اما در هیچ کتابخانه‌ای نمایه سازی به تنهایی به متخصصان محول نشده است. دلیل این امر می‌تواند عدم تمایل کارشناسان و متخصصان شاغل در پژوهشگاه‌ها، به همکاری در این زمینه (از طرف دیگر عدم علاقه کتابداران به دخالت سایر افراد) در واژه‌گزینی باشد. در حالی که استفاده از همکاری متخصصان می‌تواند کمک بزرگی به کتابداران در تعیین واژه‌های صحیح در خصوص مدارک در دست نمایه سازی باشد و این امر می‌تواند پاسخگویی به نیاز متخصصان را آسان سازد.

بررسی وضعیت آموزش نیروی انسانی شاغل در کتابخانه‌ها نشان داد که تنها ۲ کتابخانه (۱۸ درصد) امکان آموزش نمایه سازی را برای کارمندان خود فراهم کرده‌اند و سایر کتابخانه‌ها (۸۲ درصد) فاقد کارمندان آموزش دیده هستند. این امر می‌تواند به دلیل در اولویت قرار نگرفتن نمایه سازی به عنوان یکی از شیوه‌های سازماندهی منابع در این کتابخانه‌ها باشد و فقط به سازماندهی کتاب‌ها اهمیت دهند.

در خصوص روش های نمایه سازی، آمار نشان می دهد که اکثر مراکز ترجیح می دهند نمایه سازی به صورت بنیادی صورت گیرد و در برخی کتابخانه ها نیز از لوح فشرده نمایه و نمایه سازی سایر کتابخانه ها استفاده می کنند. استفاده از نمایه های موجود می تواند به دلیل کمبود نیروی انسانی متخصص در کتابخانه های مورد بررسی باشد.

در خصوص روش های نمایه سازی، آمار نشان می دهد که اکثر مراکز ترجیح می دهند نمایه سازی به صورت بنیادی صورت گیرد و در برخی کتابخانه ها نیز از لوح فشرده نمایه و نمایه سازی سایر کتابخانه ها استفاده می کنند. استفاده از نمایه های موجود می تواند به دلیل کمبود نیروی انسانی متخصص در کتابخانه های مورد بررسی باشد.

در خصوص ابزارهای مورد استفاده در نمایه سازی، آمار نشان دهنده این است که فقط در ۲ کتابخانه از اصطلاحنامه های تخصصی در امر واژه گزینی استفاده می کنند و در سایر کتابخانه ها از نمایه های موجود مانند لوح فشرده نمایه، نمایه های پایگاه های اینترنتی و نمایه های چاپ شده توسط سایر مراکز استفاده می گردد.

این امر می تواند به دلیل کمبود اصطلاحنامه های تخصصی به خصوص دو زبانه و از طرف دیگر کمبود نیروی انسانی متخصص و عدم آشنایی کارمندان شاغل در کتابخانه با اصطلاحنامه های موجود و نحوه استفاده از آنها باشد.

نتیجه گیری

با بررسی وضعیت نمایه در کتابخانه های مورد بررسی، مشخص شد که نگرش جدی به نمایه سازی به عنوان یکی از روش های سازماندهی منابع وجود ندارد و به عبارت دیگر نمایه سازی برای بسیاری از کتابداران و افراد شاغل در کتابخانه ها طریقی مشکل برای سازماندهی منابع به شمار آید و در اکثر کتابخانه ها، فهرستنویسی ورده بندی بر نمایه سازی ترجیح داده می شود.

نتایج به دست آمده حاکی از آن است که تنها ۱۰ درصد کل منابع مکتوب غیرکتابی موجود نمایه سازی می شود. عامل اصلی در وضعیت موجود می تواند کمبود اصطلاحنامه های تخصصی و خصوصاً دو زبانه در این کتابخانه ها باشد و این امر یکی از

عواملی است که بسیاری از کتابخانه‌ها را دچار تردید برای شروع نمایه‌سازی کرده است. آنچه در ایراد زمینه‌دیده می‌شود سلایقی است، که در انتخاب کلید واژه‌ها به کار می‌رود.

به‌طور کلی، وسیعیت فعلی مطلوب نیست و این امر همانطور که در بالا بدان اشاره شد. زاینده‌کمبود نیروی انسانی، کمبود اصطلاحنامه‌های تخصصی، نداشتن سیاست و خط مشی منطبق بر نیازهای فعلی و قابل گسترش همدگام با نیازهای آتی، و عدم توجه مسئولان به امر نمایه‌سازی است.

پیشنهادها

با توجه به نتایج به دست آمده پیشنهادهای زیر در جهت بهبود وضعیت نمایه‌سازی ارائه می‌گردد:

۱. نیروی انسانی

۱-۱. کتابخانه‌هایی که از نظر تعداد نیروی انسانی به‌شکلی ندارند می‌توانند برخی از نیروهای خود را در بخش نمایه‌سازی به کار گمارند. با توجه به تخصص بودن مجموعه بهتر است از نیروهای کتابدار متخصص موضوعی در کنار یکدیگر استفاده گردد.

۲-۱. کتابخانه‌هایی کوچک‌تر که توان جذب نیروی انسانی متخصص یا توان جذب تعداد بیشتری نیروی انسانی را ندارند می‌توانند با ایجاد امکان آموزش نیروهای خود امکان فراگیری تخصص‌های لازم را فراهم کنند تا بتوانند از وجود آنها در جهت رفع نیازهای کتابخانه استفاده کنند.

۳-۱. دقت بیشتری در جذب نیروهای تحصیلکرده به عمل آید به جای استخدام افراد دارای مدرک دیپلم یا کارشناسانی که دارای تحصیلات در رشته‌های غیر کتابداری و اطلاع‌رسانی و نامتناسب با مجموعه کتابخانه می‌باشند، افراد کتابدار و متخصصان موضوعی استخدام گردند.

۲. اصطلاحنامه‌های تخصصی

یکی از دلایل بی‌توجهی به نمایه سازی در کتابخانه‌های مورد بررسی کمبود اصطلاحنامه‌های تخصصی ذکر شد. در این زمینه مستندسازی و چاپ نمایه‌های موجود در کتابخانه‌های مورد بررسی می‌تواند راهگشای مفیدی برای سایر مراکزی که در حال حاضر در حال نمایه سازی هستند باشد. حتی در صورتی که امکان تدوین اصطلاحنامه از نمایه‌های موجود مقدور نباشد لااقل می‌توانند با ایجاد سیاهه‌القبایی از آنها، در زمان نمایه سازی مورد استفاده قرار دهند. از طرف دیگر، تدوین اصطلاحنامه‌های دوزبانه و تخصصی می‌تواند راهگشای کتابخانه‌ها باشد. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران در این زمینه گام‌هایی برداشته است و اصطلاحنامه‌های تخصصی را تألیف یا ترجمه کرده است. کتابخانه‌هایی که در زمینه نمایه سازی فعالیت می‌کنند می‌توانند واژه‌های پیشنهادی خود را به این مرکز ارسال کنند تا در تدوین اصطلاحنامه‌های تخصصی مورد استفاده قرار گیرد. سایر مراکزی که دسترسی به اصطلاحنامه‌های تخصصی ندارند می‌توانند از واژه‌های تخصصی موجود استفاده کنند.

۳. کاربرد رایانه

بررسی بر روی کاربرد رایانه در کتابخانه‌های مورد بررسی نشان می‌دهد که همه کتابخانه‌ها مقدمات کار را که دارا بودن رایانه باشد در اختیار دارند ولی تنها در یک کتابخانه از نرم‌افزار تخصصی برای نمایه سازی استفاده می‌شود. در این زمینه بهتر است از نرم‌افزارهای موجود در زمینه نمایه سازی که کاربرد خوبی نیز دارند حمایت شود. پیشنهاد می‌گردد نرم‌افزاری طراحی گردد که امکان ورود اطلاعات اصطلاحنامه‌ها و واژه‌نامه‌های تخصصی، قوانین نمایه سازی و کاربرگه‌های استاندارد نمایه سازی میسر باشد. وجود چنین نرم‌افزاری امکان دستیابی سایر کتابخانه‌ها را از طریق شبکه فراهم می‌کند.

۴. بودجه

در این زمینه پیشنهاد می‌گردد که رؤسای کتابخانه مسؤلان امر را متقاعد سازند تا با

اختصاص بودجه مستقلی برای این بخش، امکان جذب نیروی انسانی و تهیه مکانات مورد نیاز را فراهم کنند.

۵. بهبود وضعیت فعلی نمایه سازی

به مراکزی که توان مالی و نیروی انسانی کافی در اختیار ندارند، پیشنهاد می‌گردد اقدامات زیر را برای بهبود وضعیت فعلی نمایه سازی انجام دهند.

۱-۵. منابع مکتوب غیرکتابی خود را که نیاز به نمایه سازی دارند اولویت بندی کنند.

۲-۵. نمایه سازی سایر مراکز که دارای مجموعه منابعی هستند استفاده نمایند.

۳-۵. از لوح‌های نشرده نمایه که در حال حاضر منابع زیادی را در برمی‌گیرد بهره‌مند

شوند.

۴-۵. از پایگاه‌های اطلاع رسانی که در زمینه نمایه سازی فعالیت‌ها را انجام داده‌اند

استفاده کنند.

۶. بهبود روش‌های نمایه سازی

در بررسی روش‌های نمایه سازی در کتابخانه‌ها مشخص شد که برخی کتابخانه‌ها از روش‌های ابتکاری و یا از طریق فهرستنویسی (ورود اطلاعات کتابشناختی مدرک) اقدام به سازماندهی مدارک کرده‌اند. به این‌گونه کتابخانه‌ها که در حال حاضر امکانات لازم برای نمایه سازی صحیح در اختیار ندارند پیشنهاد می‌شود حداقل از روش‌های شناخته شده استفاده کنند و از روش‌های خودساخته پرهیز نمایند؛ زیرا این امر از آینده باثبات دوباره کاری و صرف هزینه مجدد خواهد شد.

۷. خط مشی مدون نمایه سازی

به کتابخانه‌ها توصیه می‌شود به تدوین سیاست کلی و خط مشی منطبق با نیازهای فعلی و قابل گسترش همگام با نیازهای آتی اقدام کنند. این کار به کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع رسانی کمک می‌کند تا از تصمیم‌گیری‌های آنی و بدون مطالعه که غالباً ناموفق

بوده و در طی زمان نه چندان طولانی منجر به دوباره کاری و صرفه هزینه و اتلاف وقت و نیرو می شود پرهیز گردد. برای شروع چنین کاری می توانند از نمونه های موجود الگو بگیرند.

مآخذ

- آذرنگ، ع. (۱۳۵۳). شیوه های نمایه سازی و انطباق آن با ساختمان زبان فارسی. تهران: دانشگاه تهران
- بابایی، م. (۱۳۷۴). "بررسی ساختار و وضعیت ذخیره و بازیابی اطلاعات در پایگاه های اطلاعاتی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران و سازمان پژوهش های علمی و صنعتی ایران". تهران: دانشگاه تهران.
- سلکی، غ. (۱۳۸۰). "بررسی تأثیرات شیوه های نمایه سازی بر قابلیت ارزیابی منابع مشخص و موجود در سه نرم افزار کتابخانه ای فارسی"، پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- فلبر، ه. (۱۳۸۱). مبانی اصطلاح شناسی، ترجمه محسن عزیزی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- قریب، ز. (۱۳۷۷). "بررسی وضعیت نمایه سازی در کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی مستقر در شهر تهران". پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- معمار طلوعی، ح. (۱۳۸۱). "نحوه نمایه سازی پایان نامه ها در مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران". میرجلیلی. (۱۳۸۱). چگونگی نمایه سازی در پایگاه های اطلاعاتی مراکز اطلاع رسانی. تهران.
- Bagheri, M. (2000). indexing and abstracting services in Iran: a study, Theses, Panjab, Panjab University.
- Bonura, L.S. (1994). The Art of Indexing, New York, John Wiley & Sons.
- Ebrami, H. (1970). Catch word indexing, subject indexing and chain indexing: the information of rules for subject analysis in Farsi, Theses, University of Pittsburg.
- Janson, J. (1972). "Major Trends in The experimental practice of automatic indexing". Ceskoslovenska informatika, 5.
- Landry, B. (1971). A theory of indexing: indexing theory as a for information storage and retrieval, Columbus, Computer and Information Science Research Centers, Ohio State University.
- Rowley, J. (1994). The Controlled versus natural indexing Languages debate revisited: A perspective on information retrieval practice and search, Manchester, metropolitan University.